

Чирко Б.В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ДО ІСТОРІЇ ЕТНОПОЛІТИЧНИХ ТА ЕТНОСОЦІАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ У КРИМУ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ

У пропонованій публікації здійснюється спроба відтворити історію кримськотатарського народу, етнічних німців і менонітів у контексті політики радянської влади. Детально розглядаються особливості реалізації політики коренізації, яка здійснювалася на підставі рішень XII з'їзду РКП(б) (квітень 1923 року). У Криму політика коренізації набула форми татаризації. Політика татаризації передбачала забезпечення національно-культурних, мовних та інших запитів не тільки кримськотатарського народу, але й представників інших етнічних груп, зокрема етнічних німців і менонітів. Особлива увага в публікації приділяється репресивним акціям влади щодо кримськотатарського народу й інших етнічних груп в умовах остаточного формування сталінського тоталітарного режиму.

Ключові слова: кримськотатарський народ, етнічні німці, меноніти, державна етнополітика, радянська влада, політика коренізації, депортації, репресії, геноцид.

Постановка проблеми. Розглядаючи етнічну історію народів Криму, зосередимо увагу на етнополітичних та етносоціальних процесах, які відбувалися в середовищі кримськотатарського народу, а також етнічних німців і менонітів. Зазначеним проблемам присвячені серйозні наукові доробки вітчизняних і закордонних дослідників. Серед них особливе місце займають праці В.І. Наулка, В.Б. Євтуха, Н.В. Осташевої, О.І. Безносова, О.В. Коновалової, Л.Д. Якубової, Г.Т. Бекірової, В.А. Чумака, дослідника з Німеччини Альфреда Айсфельда. У той же час треба відзначити, що зазначені проблеми є досить складними, можуть трактуватися по-різному, а тому вимагають подальшого наукового осмислення.

Постановка завдання. Мета статті – відтворити історію кримськотатарського народу, етнічних німців і менонітів у контексті політики радянської влади.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, життєдіяльність етносів значною мірою залежить від політики державної влади, яка здійснюється в соціально-культурній, мовній та етнічній сферах. Особливу роль у формуванні такої політики відіграли рішення XII з'їзду РКП(б) (квітень 1923 року). Делегати з'їзду затвердили курс партії на запровадження політики коренізації. Здійснення політики коренізації як офіційного курсу партії покладалося на республіканські партійні організації. Основними напрямками політики коренізації визнавалася підготовка національних

кадрів, утворення системи освіти з викладанням мовами етнічних груп, а також інші напрями державної політики в етнічній сфері. У 1920-х роках у Криму як суб'єкті Російської Федерації політика коренізації набула форми татаризації.

Партійне керівництво заявляло, що державна політика в етнічній сфері має «інтернаціоналістичний» характер і передбачає досягнення «розкріпачення націй» і «розв'язання національного питання». Однак звернемо увагу на те, що зазначена широко проголошувана «інтернаціоналістична» політика розглядалася владою і як найбільш вдалий спосіб залучення людей до процесу побудови соціалістичного суспільства, звісно, у його сталінському розумінні. І це надавало національній політиці радянської влади підкреслено політизованого та заідеологізованого характеру. Проте в ході її реалізації в 1920-х роках мали місце й певні позитивні зрушення в забезпеченні запитів національних груп [8, с. 6]. Так, стосовно кримськотатарського народу позитивним явищем було розширення ролі й значення кримськотатарської мови. Відкривалися школи з викладанням татарською мовою, педагогічні інститути, наукові заклади, бібліотеки та музеї, які здійснювали значну просвітницьку й наукову роботу з дослідження культурно-мовних проблем кримськотатарського народу [9, с. 63]. Під час здійснення політики татаризації було утворено 6 татарських національних районів і 144 татарські національні сільські ради, а також 386 національних шкіл.

Наприкінці 1930-х років національні адміністративно-територіальні одиниці, а також навчальні заклади були розформовані.

Зупинимося також на питанні стану німецьких колоній у Криму після 1917 року. Лютнева революція 1917 року не принесла радикальних змін у життя німецьких колоністів Криму, хоча дії «ліквідаційних» законів 1915 року, які здійснювалися владою Російської імперії, були припинені. Зазначимо, що застосування так званих «ліквідаційних» законів мало відверто антинімецький характер і передбачало конфіскацію земельних маєтків колоністів, заборону діяльності німецьких громадських організацій, закриття німецьких навчальних закладів, заборону видання газет та іншої літератури німецькою мовою тощо. Частина мешканців німецьких колоній була депортована на схід Російської імперії.

Зазначимо також, що після буржуазної революції представники німецької інтелігенції брали участь у роботі нових органів влади та заявляли про підтримку курсу Тимчасового уряду. Після Жовтневої революції 1917 року більшість німецьких колоністів обрали тактику політичного нейтралітету. У той же час частина колоністів брала участь у громадянській війні як на боці «червоних», так і на боці «білих»: німці-колоністи воювали в складі 1-го Катеринославського кавалерійського комуністичного полку в 1916 році, у Першій кінній армії Буденного в 1919 році, а також у денікінській і врангелівській арміях [1, с. 241].

Звертаємо увагу й на те, що під час окупації Криму німецькими військами (травень–листопад 1918 року) серед частини німецького населення виникла ідея відділення Криму від Росії й України. Підтримку в забезпеченні незалежності Криму вони сподівалися знайти в Німеччині. У лютому 1918 року пастор І. Вінклер розробив план створення колонії «Крим-Таврія» під протекторатом Німеччини. До складу цієї колонії повинні були увійти населені пункти Ізмайльського, Аккерманського, Бендерівського, Одеського, Тираспільського та південної частини Ананьївського повітів Херсонської губернії. У травні 1918 року в Криму відбулася нарада німців-колоністів за участю міністра землеробства Німеччини Ліндеквіста. За пропозицією І. Вінклера, до Криму треба переселити також усіх колоністів з інших регіонів Росії. Спочатку уряд Німеччини висловив зацікавленість у реалізації такого проекту. Однак улітку 1918 року проект створення колонії «Крим-Таврія» німецькою стороною було відхилено [1, с. 241].

У 1920-х роках практично все німецьке населення Криму (92%) проживало в сільській місцевості та традиційно займалося сільським господарством. Німецькі колонії Криму знаходилися в Сімферопольському, Джанкойському, Євпаторійському та Феодосійському районах. Станом на 1926 рік найбільшими населеними пунктами, де проживали етнічні німці, були колонії Олександрівка (Джанкойський район, 666 мешканців), Ашага-Джамін (Євпаторійський район, 402 мешканці), Бютень (Сімферопольський район, 414 мешканців), Грюненталь (Джанкойський район, 407 мешканців), Карасан (Сімферопольський район, 722 мешканця), Кроненталь (Сімферопольський район, 802 мешканці), Нойдорф (Феодосійський район, 412 мешканців), Нойзац (Сімферопольський район, 608 мешканців), Шпат (Сімферопольський район, 685 мешканців), Цюріхталь (Феодосійський район, 738 мешканців) [1, с. 242].

У 1920-х роках у рамках здійснення політики коренізації в Криму було майже 200 шкіл із викладанням німецькою мовою, причому майже всі діти німецької національності 8–11 років відвідували школи. На середину 1920-х років у Кримському державному університеті навчалося 9 німецьких студентів, у технікумах навчалося 33 німці-колоністи. Більшість учнів німецької національності (понад 80%) навчалися німецькою мовою. У Криму діяло 11 німецьких клубів. Видавалася центральна німецька газета «Красний Крим», а також німецька газета «Молот і плуг». Наприкінці 1930-х років німецькі й інші національні навчальні заклади та культурно-просвітні установи були розформовані [1, с. 242].

Для усвідомлення етнополітичних та етносоціальних процесів важливо розглянути проблему депортованих народів Криму. Зазначимо, що вирішення проблем депортованих народів, зокрема кримських татар і німців, стало однією з головних характеристик етнополітичного розвитку сучасної України. Нагадаємо, що кримські татари були примусово виселені зі своєї історичної батьківщини згідно з постановою № 5859 СС Державного комітету оборони (ДКО) «Про кримських татар» від 11 травня 1944 року. Через тиждень після її ухвали, 18 травня 1944 року, почалася акція з депортації 180 тис. кримських татар (фактично стільки їх тоді проживало в Криму). У спецпоселеннях опинилися також кримські татари, які воювали на фронті в лавах Червоної армії. За даними Відділу спецпоселень НКВС, у листопаді 1944 року в місцях виселення опи-

нилися 193 865 кримських татар, із них в Узбекистані – 151 136, у Марійській АРСР – 8597, у Казахській РСР – 4286, решта була розподілена «для використання на роботах» в областях РРФСР. До місць депортації в радянських центральноазіатських республіках, в Казахстані та в РРФСР прибули далеко не всі. Різка зміна клімату, жакливі побутові умови, психологічні стреси спричинили високу смертність серед кримських татар, а також депортованих із півострова громадян інших національностей [2, с. 177–178].

Наругою над людською й національною гідністю позбавлених Батьківщини кримчан став не тільки факт їх депортації, а й саме «обґрунтування» цієї акції. Радянським режимом було використано факти колабораціоністської діяльності окремих кримчан. Таких фактів було не менше серед представників інших народів СРСР, зокрема й російського. Використавши прояви колабораціонізму, тоталітарний режим піддав репресіям і депортації весь кримський народ. Кримчани болісно сприймали репресії й терор ще й тому, що переважна більшість кримських татар не тільки лояльно ставилася до радянської влади, але й чинила активний спротив окупантам. Деякі партизанські загони повністю склалися з кримських татар. До того ж кримські татари, як і все населення Криму, жорстоко постраждали від дій окупантів. Сотні людей були розстріляні та закатовані за активний спротив нацистському окупаційному режиму [2, с. 177–178].

Звертаємо увагу на те, що після зняття обмежень правового стану більшості представників депортованих народів 15 грудня 1956 року Рада Міністрів УРСР приймає постанову «Про розселення громадян, які раніше проживали в Кримській області». У документі зазначалося: «У зв'язку з труднощами розселення й працевлаштування в прилеглих до Криму районах кримських татар, німців, греків, болгар, вірмен та інших осіб, що раніше проживали в Кримській обл., а зараз повертаються з місць спеціального поселення, Рада Міністрів Української РСР постановляє визнати недоцільним розселення на

території Херсонської, Запорізької, Миколаївської й Одеської областей татар, німців, греків, болгар, вірмен та інших осіб, що раніше проживали в Кримській обл., а зараз повертаються з місць поселення» [8, с. 273–274]. Відповідно до цього Рада Міністрів зобов'язала виконками обласних, міських і районних рад названих областей здійснити таке:

«а) припинити прийом татар, німців, греків, болгар, вірмен та інших осіб, що раніше проживали в Кримській обл., а зараз повертаються з місць поселення, і надавати їм необхідну допомогу для виїзду за межі областей, а також за межі УРСР;

б) розглянути питання про те, щоб сім'ї колишніх спецпоселенців, які вже проживають у зазначених областях, розселити в інших областях республіки, а також за межами УРСР, разом із тими, які ще не повернулися, але мають повернутися» [8, с. 274]. Поряд із цим Рада Міністрів зобов'язала виконками областей (крім Херсонської, Запорізької, Миколаївської та Одеської), до яких будуть прибувати чи будуть направлені громадяни по лінії Головного управління організованого набору робітників і переселення при Раді Міністрів УРСР, забезпечити зазначені групи громадян працевлаштуванням у радгоспах, колгоспах, МТС, на виробництві й будівництві [8, с. 274]. Такою була доля репресованих народів Криму.

Висновки. У публікації підкреслюється, що позитивні кардинальні зміни в етнополітичних та етносоціальних процесах у Криму стали можливі тільки на етапі сучасного українського державотворення.

Це дозволяє стверджувати, що проблема кримськотатарського народу, а також етнічних німців і менонітів викликає значний інтерес для усвідомлення етнополітичних і етносоціальних процесів, які відбувалися на Кримському півострові на різних етапах його історії. Особливо треба підкреслити, що зазначена проблематика може бути важливим і перспективним напрямом досліджень істориків, етнологів, лінгвістів і представників інших галузей наукових знань.

Список літератури:

1. Деннингхаус В. Крым после 1917. Немцы России: энциклопедия в 3-х т.: редкол.: В. Карев (предредкол.) и др. М.: «ЭРН», 2004. 747 с. Т. 2: К–О.
2. Котигоренко В.О. Етнічні протиріччя й конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт. К.: Світогляд, 2004. 722 с.
3. Кондратюк Г.Н. Духовная и культурная жизнь в немецких колониях Крымской АССР в 1920-х–1930-х гг. Вопросы германской истории: сб. науч. тр. / отв. ред. С.И. Бобылева. Днепропетровск: РИО ДНУ, 2003. 268 с.
4. Кондратюк Г.Н. Влияние голода на школьное образование немцев Крымской АССР в 1921–1923 гг. Вопросы германской истории: сб. науч. тр. / отв. ред. С.И. Бобылева. Днепропетровск: РИО ДНУ, 2004. 208 с.
5. Кондратюк Г.Н. Деятельность учебных заведений Биюк-Онларского и Тельмановского немецких национальных районов Крымской АССР в 1920-х–1930-х гг. Вопросы германской истории: сб. науч. тр. / отв. ред. С.И. Бобылева. Днепропетровск: Пороги, 2007. 410 с.
6. Чеботарева В.Г. Кооперативные союзы «граждан германской расы». Немцы России: энциклопедия в 3-х т.: редкол.: В. Карев (предредкол.) и др. М.: «ЭРН», 2004. 747 с. Т. 2: К–О.
7. Чирко Б.В. Національні меншини в Україні (20–30 роки ХХ століття). К.: Асоціація «Україно», 1995. 214 с.
8. Чирко Б.В. Німецька національна меншина в Україні: етнополітичні та соціально-економічні процеси в умовах радянської політичної системи (перша половина ХХ століття). К.: АМУ, 2016. 368 с.
9. Чумак В.А. Україна і Крим: спільність історичної долі. К.: АМУ, 2013. 180 с.

К ИСТОРИИ ЭТНОПОЛИТИЧЕСКИХ И ЭТНОСОЦИАЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ В КРЫМУ В КОНТЕКСТЕ ПОЛИТИКИ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ

В предлагаемой публикации предпринимается попытка воссоздать историю крымскотатарского народа, этнических немцев и меннонитов в контексте политики советской власти. Подробно рассматриваются особенности реализации политики коренизации, которая осуществлялась на основе решений XII съезда РКП(б) (апрель 1923 года). В Крыму политика коренизации имела форму татаризации. Политика татаризации предполагала обеспечение национально-культурных, языковых и других интересов не только крымскотатарского народа, но и представителей иных этнических групп, в частности этнических немцев и меннонитов. Особое место в публикации уделяется репрессивным акциям власти по отношению к крымскотатарскому народу и иным этническим группам в условиях окончательного формирования сталинского тоталитарного режима.

Ключевые слова: крымскотатарский народ, этнические немцы, меннониты, государственная этнополитика, советская власть, политика коренизации, депортации, репрессии, геноцид.

TO THE HISTORY OF ETHNOPOLITICAL AND ETHNOSOCIAL PROCESSES IN CRIMEA IN THE CONTEXT OF SOVIET REGIME'S POLICY

The article proposed here contains the effort to reconstruct the history of Crimean Tatars as ethnic group along with ethnic Germans and Mennonites in the context of Soviet period. The special attention is paid to the peculiarities of rooting policy having been fulfilled according to resolutions of XII Communist Party (Bolsheviks) Congress in April, 1923. In Crimea the rooting policy was shaped down as Tatarization policy which provided the realization of national, cultural, language needs not only of Crimean Tatars, but also of ethnic Germans, Mennonites and other groups. The special place in the article is given to the revealing the truth about repressive actions of Soviet regime under the conditions when Stalin's totalitarianism.

Key words: Crimean Tatars, ethnic Germans, Mennonites, state ethnic policy, Soviet power, rooting policy, deportations, repressions, genocide.